

ВІДАПЕЛЯТИВНІ МІКРОТОПОНІМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ, УТВОРЕНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИМ СПОСОБОМ

*Лужецька Ольга Богданівна,
викл.*

Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядається близько 670 відапелятивних найменувань місцевих мікрореалій Південно-Західного Опілля, утворених лексико-семантичним способом. Визначено їх основні семантико-дериваційні особливості та кількісні характеристики.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, пропріатив, апелятив, онім, дериват.

Південно-Західне Опілля – західна частина Подільської височини в межах Рогагинського й Галицького районів Івано-Франківщини та Бережанського і Підгасцького районів Тернопільщини. Назви природних і створених людиною мікрооб'єктів цієї, як і будь-якої іншої території України відносяться до найчисельніше презентованого розряду пропріативів, однак донедавна мікротопоніми в Україні досліджувалися лише принагідно, що обумовлено різними чинниками.

На сьогоднішній день відносно ґрунтовно проаналізовано пропріальний матеріал таких регіонів України, як Чернігівсько-Сумського Полісся (Є. Черепанова), басейну річки Ужа (В. Баньої), південно-східного Поділля (О. Заїнчковська), півночі Львівської області (О. Проць), а також Чернівецької області в історичному аспекті (І. Чеховський), Сколівщини (Н. Сокіл), Покуття (Л. Білінська) та ін. Хоча дослідженню антропонімії й ойконімії Опілля уже присвячені монографії В. Котович "Походження назв населених пунктів Опілля" (Дрогобич, 2000) і Г. Панчук "Антропонімія Опілля" (Тернопіль, 2001), мікротопонімікон Південно-Західного Опілля до цього часу ще не був об'єктом окремого монографічного вивчення. Цим і зумовлюється **актуальність** нашого дослідження.

Вивчаючи зібраний нами ономастикон Південно-Західного Опілля, вирізняємо монолексемні, складні та складені деривати а також прийменникові формації. Кожен із названих типів має свої відповідні моделі.

Для анойконімів, як і для більшості власних найменувань, характерна однослівна форма вираження. Такі оніми виникають здебільшого на основі: а) лексико-семантичного; б) морфологічного; в) морфолого-синтаксичного способу креації та г) основоскладання. Мікротопоніми, утворені лексико-семантичним способом, в межах простої структури репрезентовані такими видами: 1) онімізація апелятивів; 2) трансонімізація.

Об'єктом нинішньої нашої розвідки стали близько 670 відапелятивних найменувань місцевих мікрореалій Південно-Західного Опілля, утворених лексико-семантичним способом, а її **метою** – встановлення основних семантико-дериваційних особливостей таких похідних, а також з'ясування продуктивності конкретних топоформантів на досліджуваній території. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше розглядається мікротопонімікон відапелятивного походження зазначеного регіону у семантико-словотвірному аспекті. **Матеріалом** дослідження є назви невеликих за розміром та формою рукотворних об'єктів, зокрема частин села, кутків, вулиць, криниць, а також для іменування природних реалій – боліт, горбів,

джерел, долин, лугів, пасовищ, полів, ставків, урочищ, які зафіксовано у досліджуваній місцевості.

Лексико-семантичний спосіб означає утворення нової лексеми шляхом трансформації її значеннєвого наповнення без граматичних і фонетичних змін у структурі. Свого часу Є. Посацька-Черняхівська зауважила, що "при семантичному словотворенні нові лексичні одиниці не виникають, і слова можуть тільки переосмислюватися без найменшої звукової зміни" [Посацька-Черняхівська 1958, 166]. Однотипність природньо-географічних умов, а також використання одних і тих самих топонімотворчих засобів стало причиною виникнення одноіменних мікротопонімів, що утворили топонімну омонімію, напр.: *горб Голиці – л. Голиці; вул. Гора – л. Гора – ч. с. Гора* тощо. Ці найменування позначають різні та віддалені один від одного топооб'єкти.

Загалом онімізація апелятивів посідає чільне місце у назвотворчому процесі місцевих мікрореалій. Термін "онімізація" означає перехід загальної назви у клас пропріативів без будь-яких структурно-словотвірних змін, тобто мікротопоніми з'являються на основі безсуфіксних та афіксальних лексем шляхом їх онімізації. Цей процес можливий там, "де проходить межа вільного сполучення і цілісної цитати, яка не допускає руйнування" [Суперанская и др. 2007, 40]. Далі зазначається, якщо ми якимось чином порушимо цілісність відповідного топоніма, то він втратить насамперед свою номінативність, а кожна лексема як його окрема складова розглядатиметься як уже відома апелятивна одиниця. Топонімні апелятиви належать також до однієї із лексичних систем, які порівняно легко можуть онімізуватися. У такому випадку вони втрачають своє основне лексичне навантаження і переходять у розряд онімів, де одна і та ж апелятивна одиниця може утворювати найменування різних географічних об'єктів [Суперанская и др. 2007, 40].

Якщо загальна лексика в ойконімії не домінувала, то у мікротопоніміконі вона займає вагому нішу, адже виступає найбільшим джерелом креації і збагачення його фактажу. Це зумовлено насамперед тим, що апелятиви у свій час могли найдетальніше ідентифікувати той чи інший дрібний топооб'єкт або охарактеризувати особливості певної мікротериторії. Пізніше семантичний зв'язок з іменованою реалією, як правило, губився. Онім уже не виражав жодного смислового наповнення, тобто виконував лише номінативну функцію [Бучко 1982, 265]. На думку Ю. Карпенка, таке явище пояснюється тим, що на певній території побутує лише один об'єкт такого виду, тому він не потребує спеціальної назви, оскільки інших йому подібних об'єктів тут немає, або ж серед однорідних географічних реалій для певного населення найбільше вирізняється саме ця, а не інша, тому вона не отримує спеціальної власної назви, а послуговується апелятивною у якості мікротопоніма [Карпенко 1964, 6]. Крім цього, на таке число найменувань мікрореалій відапелятивного походження впливало й історичне минуле досліджуваної території. Відомо, що "чим давніша і більше збережена топонімна система, тим більший в ній відсоток відапелятивних топонімів" [Бучко 1982, 265].

Зазначимо, що найменування дрібних топооб'єктів, які характеризують ландшафтно-рельфні особливості краю, превалюють в ономастиконі досліджуваного регіону. Такі пропріативи вживаються на окреслення рельєфу: *п. Беріг (Плхв., Брж.)*,

вул. Гора (Жнв., Брж.; Ндрж., Брж.; Слц., Пдг.), ч. с. Гора (Мрн., Брж.), п. Горб (Бц., Брж.), х. Гребля (Слц., Пдг.), пас. Верховина (Бц., Брж.), вул. Долина (Влхв., Брж.), вул. Левада (Глгч., Пдг.), ліс-к Луг (Птнц., Рог.), пас. Оболонє (Ркин., Брж.), п. Осівня (Мчцв., Брж.), п. Поляна (Пдв., Брж.), п. Рів (Пкв., Рог.), л. Щовб (Ндрж., Брж.); рослинного покриву: п. Березина (Глгч., Пдг.), пас. Гай (Ркин., Брж.), пас. Дубина (Влхв., Брж.), вул. Дуброва (Ндрж., Брж.), п. Дуброва (Жкв., Брж.; Мчцв., Брж.), пас. Лісок (Жнв., Брж.), п. Сад (Ндрч., Брж.), п. Хащ (Стрг., Брж.); гідрографії: к. Кирницє (Урм., Брж.; Юст., Пдг.), ч. с. Потік (Урм., Брж.); ґрунту: п. Рудка (Юст., Пдг.); поверхні об'єкта: п. Плосьня (Пєвл., Брж.), п. Рівня (Жнв., Брж.), п. Ровень (Влц., Брж.), усього 278 назви.

До другої підгрупи за кількістю онімів дрібних місцевих реалій відносимо мікротопоніми, мотивувальною базою яких стали загальні назви на позначення культурно-історичних об'єктів. Вони мотивовані лексемами: а) промислових, господарських та адміністративних будівель: дол. Гута (Ргч., Брж.), пл. Ринок (Врб., Брж.), вул. / ч. п. Хмільярня (Ндрж., Брж.; Крн., Брж.); б) типів поселень: вул. Кольонія (Бц., Брж.; Шиб., Брж.), ч. с. Колонія (Нрв., Брж.), ч. с. Кут (Лтв., Пдг.; Трст., Брж.), вул. Слобода (Пкв., Рог.), ч. с. Фільварок (Гйк., Брж.), ч. с. Хутір (Мрн., Пдг.); в) підсічного господарства: ліс. м-сть Пасіка (Лпвк., Рог.; Пкв., Рог.), п. Пасічиско (Крсн., Брж.), ч. с. Пасіще (Ргч., Брж.), дол. Поруб (Ргч., Брж.), л. Посіч (Псхв., Брж.); г) типів шляхів сполучення: вул. Гостинец (Урм., Брж.), вул. Майдан (Глгч., Пдг.), вул. Центр (Пкв., Рог.) тощо.

Прості мікротопоніми виникають на основі безсуфіксних і суфіксальних апелятивів у сингулярній чи плюральной формі. Для категорії числа у пропріативах, як стверджує А. Корепанова, не характерне ні граматичне, ні лексичне навантаження, а перехід загальної назви у розряд онімів обумовлює відповідно втрату категорії числа взагалі, тому власна географічна назва може вживатися або в одиничній формі, або в множинній [Корепанова 1966, 96]. Відома російська учена О. Суперанська трактує число в пропріативах як словотвірну категорію, тому що тут домінують особливі словотвірні афікси [Суперанська 1969, 14].

Погоджуємося із висловленою Н. Сокіл думкою, що формант **-и** приєднувався до назв не у топонімотворчому процесі, а існував у цих лексемах ще на апелятивному етапі. Це тлумачиться тим, що у певній місцевості могло побутувати кілька схожих топооб'єктів, які характеризували єдину територію, тому у момент назвотворення отримували відповідне найменування у плюральной формі ще на доонімному рівні, тобто множинна форма загальних назв спочатку відповідала множинності реалій, однак з часом вона абстрагувалася від своєї первинної дійсності і стала застосовуватися як топонімна модель для креації ландшафтних назв [Сокіл 2008, 105].

Загалом множинні лексеми репрезентовані у таких мікротопонімах на позначення рельєфу: п. Горби (Влхв., Брж.), дол. Долини (Ргч., Брж.), ур-ще Жолоби (Птнц., Рог.), п. Збочі (Ргч., Брж.), п. Луги (Пдв., Брж.), пас. Рови (Слц., Пдг.), ч. горбу Щовби (Крн., Брж.); гідрографії: вул. Калабані (Птнц., Рог.), ч. л. Калюжі (Пдв., Брж.), вул. Потоки (Трст., Брж.); ґрунту: горб / л. Голиці (Гтск., Пдг.; Бжкв., Брж.), п. Воблоги (Урм., Брж.), пас. Камінці (Урм., Брж.), п. Камінці (Ргч., Брж.), пас. Піски (Слв., Брж.); рослинного світу: ч. л. Березники (Ргч., Брж.), ур-ще. Беріз-

ки (Влц., Брж.), п. Верби (Влц., Брж.), вул. Газони (Глгч., Пдг.), л. Дуброви (Ргч., Брж.), п. Конопельці (Ргч., Брж.), ч. с. Липки (Урм., Брж.), п. Ліски (Стрг., Брж.), п. Лози (Урм., Брж.); садиб: п. Дворищі (Ргч., Брж.); одиниць виміру площі: вул. Ланки (Лтв., Пдг.), горб Межі (Пвлв., Брж.), вул. Морги (Лтв., Пдг.), п. Шнури (Ндрч., Брж.); приготування орної землі: горб / ч. с. Копані (Крн., Брж.; Влц., Брж.), п. Ниви (Влц., Брж.); форми мікротериторії: п. Кути (Ргч., Брж.), усього зафіксовано 137 одиниць.

До простих мікротопонімів відносимо також деривати із суфіксами **-к, -нк, -ок**, як у сингулярній, так і в плюральній формах, оскільки словотвір цих найменувань завершився ще на доонімному етапі. Трансформуючись у власні назви, ці первісно демінутивні форми втрачали ознаку здрібнілості: п. Гостинчик (Глгч., Пдг.), пас. Корчки (Ргч., Брж.), п. Корчунок (Влц., Брж.; Плхв., Брж.), п. Ланок (Кмрв., Брж.), п. Лісок (Жнв., Брж.), ч. с. Містечок (Урм., Брж.), запл. Ставки (Крн., Брж.), горб Стінка (Крн., Брж.), п. Цибулька (Блкр., Пдг.), блк. Чобіток (Ргч., Брж.) та ін.

Ландшафтно-рельєфні характеристики Південно-Західного Опілля віддзеркалюють і мікротопоніми з топоформантом **-ин-а**: п. Березина (Глгч., Пдг.), л. / п. Бучина (Ндржн., Брж.), п. Жолобина (Крн., Брж.), водойм. Плотицина (Ст. Мст., Пдг.), п. Соснина (Крн., Брж.), п. Язвина (Кмрв., Брж.). Такі назви, як правило, мотивовані апелюваннями з фітографічними термінами в основі. Для формування пропріативів мікрооб'єктів зазначеної місцевості використовується теж формант **-ищ(е)**, наприклад, ліс. м-сть Будищі (Чснк., Рог.), пас. Глинищі (Влц., Брж.), пот. / ур-ще Городищі (Вікт., Гал.), ур-ще Гречище (Тмрв., Гал.), п. Дверчищі (Ргч., Брж.), ур-ще Замчище (Тнт., Гал.), п. Коморище (Дбрн., Рог.), вул. / п. Коноплице (Чснк., Рог.; Дбрн., Рог.), п. Літовищі (Лтв., Пдг.), п. / ур-ще Пропастищі (Тнт., Гал.), п. Старожище (Дбрн., Рог.), ур-ще Церквіще (Тмр., Гал.) та ін., разом 32 найменування.

На теренах досліджуваного регіону побутують також іменникові деривати із топоформантом **-иськ(о)**. До цієї підгрупи зараховуємо низку мікротопонімів як в одиничній, так і в множинній формі: пас. Будиська (Ргч., Брж.), ур-ще Валиска (Клнк., Гал.), ч. с. Глиниска (Плхв., Брж.), п. Городиска (Курп., Брж.), п. Гуницька (Влхв., Брж.), ліс Замческо (Влхв., Брж.), ч. с. Замчесько (Маріямпл., Гал.), л. Кадубиська (Ргч., Брж.), ліс. / ур-ще Луковиська (Дбрн., Рог.), вул. / ур-ще Млиницька (Мдн., Гал.; Стр., Рог.), вул. Монастириська (Глгч., Пдг.), запл. Мостиська (Крн., Брж.), п. Підзамчиско (Урм., Брж.), х. Погребиська (Стртн., Рог.), запл. Стависька (Пдв., Брж.), к. с. / пас. Стависко (Днлч., Рог.; Псхв., Брж.).

На думку дослідників, вище зазначені топоформанти у відапелятивних мікротопонімах виконують експресивну та локалізуючу функції, детермінуючи місце, де щось раніше знаходилося або відбувалося [Синявський 1941, 122].

У зв'язку з недостатньою лексикографічною базою інколи важко вирізняти топоніми похідні та відапелятивні найменування, утворені лексико-семантичним способом, тобто без будь-яких структурно-словотвірних змін.

Як зауважує Д. Бучко, на синхронічному рівні можна розглядати "такі типові топоніми форманти, як *-ав-а, -ець, -ище, -ин-я*, але діахронічний аналіз топонімів із названими суфіксами переконає нас в тому, що вирішальна більшість походить від

готових уже відповідних апелятивів" [Бучко 1993, 167]. Сюди відносимо такі назви місцевих географічних об'єктів: *л. Горбинець (Дврц., Брж.), л. Городинець (Дврц., Брж.), л. Грабовець (Ргч., Брж.), л. Зеберинець (Псхв., Брж.), вул. Острівець (Бжскв., Брж.), пот. Раковець (Бдн., Гал.; Курп., Гал.)*, усього 19 онімів. Наприклад, назва *Раковець*, на думку М. Габорака, утворилася за допомогою суфікса *-ець* від прикметника *раковий* "у якому водяться раки" і свідчить про фауну, що водиться у потоках [Габорак 2013, 687]. Такі прикарпатські деривати давньоєвропейського походження, що зазнали пізнішої стандартної слов'янізації [Карпенко 2001, 43].

У розряд онімів можуть переходити не лише найменування, що виражають реальні поняття, але й метафоричні назви, що творилися на основі асоціацій до певних реалій (місцевостей), наприклад, знярядь праці: *вул. Вила (Юст., Пдг.), п. Вила (Пкв., Рог.), п. Грабельки (Кмрв., Гал.)*; окреслення рельєфу: *п. Жолоб (Сль., Брж.), ур-ще Жолоб (Птнц., Рог.), п. Жолоби (Дбрв., Брж.; Мчцв., Брж.)*; характеристик ґрунту: *вул. Пустине (Ндржв., Брж.), пуст. Пустине (Гнвч., Брж.), п. Цілина (Урм., Брж.)*; форми об'єкта: *дол. Клітки (Глгч., Пдг.), оз. Кривуля (Жнв., Брж.), п. Кути (Ргч., Брж.; Трст., Брж.), запл. р. Узлій / Вузлій (Крн., Брж.)*. Сюди також відносяться: *вул. Кубань (Ргч., Брж.), п. Сахалін (Попл., Гал.), л. Хвіст (Межигрц., Гал.)* тощо. Поява таких метафоричних дериватів насамперед зумовлена, очевидно, недостатністю мовних ресурсів для опису природно-географічних особливостей певної місцевості, проте це може бути і результатом уяви певного номінатора. На думку Ю. Карпенка, подібні імена виникають часто із жарту, первинно характеризуються іронічним забарвленням. "Проте це забарвлення швидко забувається, а ім'я залишається" [Карпенко 1967, 19]. Дослідник додає, що в таких випадках причиною перенесення являється не суміжність, а подібність, інколи дуже випадкова.

Таким чином, відапелятивні мікротопоніми, утворені лексико-семантичним способом, стали основним джерелом формування та збагачення ономастикону Південно-Західного Опілля. Усього нами зафіксовано 670 назв, що становить близько 22 % від усіх монолексемних дериватів. Наявність такої великої кількості відапелятивних похідних пояснюється, на думку Д. Бучка, по-перше, дуже давньою та добре збереженою топонімною системою, а по-друге, значною пересіченістю території і відносно масивним лісовим покривом [Бучко 1982, 265]. Це сприяло певною мірою розвитку диференційної системи термінів, які віддзеркалюють характерні особливості досліджуваного регіону.

Подальші **перспективи** дослідження вбачаємо у комплексному лексико-дериваційному аналізі ономастикону Південно-Західного Опілля, з метою виявлення його специфічних особливостей не лише на синхронному, але й діахронному зрізах.

Лужецька О. Б., преп.

Тернопольский национальный экономический университет

Отapelлятивные микротопонимы Южно-Западного Опoлья, образованные лексико-семантическим способом

В статье рассматривается около 670 отapelлятивных названий местных микрореалий Южно-Западного Опoлья, образованных лексико-семантическим способом. Определены их основные семантические-деривационные особенности, а также количественные показатели.

Ключевые слова: микротопоним, географический термин, проприатив, апеллятив, оним, дериват.

Luzhetska O. B., Lecturer

National Economy University Ternopil

One-Component Microtoponyms of the South-Western Opillja Formed by Lexical-Semantic Way

The article analyzes nearly 670 one-component microtoponyms of the South-Western Opillja formed with the help of lexical-semantic mode of derivation, with the purpose of defining their semantic-wordbuilding peculiarities and establishing their productiveness within the researched territory.

Key words: microtoponym, geographical term, propriative, appellative, onym, derivate.

Умовні скорочення:

блк.- балка	оз. – озеро
вдйм. – водойма	пас. – пасовище
горб – горб	пл. – площа
дол. – долина	п. – поле
запл. – заплава	пот. – поточина
запл. р. – заплава річки	уроч. – урочище
л. – ліс	х. – хутір
л-к – лісок	ч. горбу – частина горбу
ліс. місц. – лісова місцевість	ч. л. – частина лісу
ч. п. – частина поля	ч. с. – частина села
Бщ. – Біще	Ндрж. – Надорожнів
Блдн. – Блюдники	Ндрч. – Надрічне
Бжкв. – Божиків	Нрв. – Нараїв
Врб. – Вербів	Пвл. – Павлів
Влхв. – Вільховець	Пдв. – Підвисоке
Вікт. – Вікторів	Плхв. – Плхів
Влц. – Волиця	Псхв. – Посухів
Влщ. – Волощина	Пкв. – Пуків
Гйк. – Гайок	Птнц. – Пуятинці
Гнвч. – Гиновичі	Ркшн. – Рекшин
Глгч. – Голгоче	Ргч. – Рогачин
Гтск. – Гутисько	Слц. – Сільце
Днлч. – Данильче	Слв. – Слов'ятин
Дврц. – Двірці	Ст. Мст. – Старе Місто
Длв. – Делієве	Стртн. – Стратин
Дбрнв. – Добринів	Стрг. – Стриганці
Жкв. – Жуків	Тмрвц. – Темирівці
Жнв. – Жонівка	Тнт. – Тенетники
Кмрв. – Комарівка	Трст. – Тростянець
Крснпщ. – Краснопуца	Урм. – Урмань
Клнк. – Кукільники	Чснк. – Чесники
Курп. – Куроптники	Шиб. – Шибалин
Крн. – Кур'яни	Юст. – Юстинівка
Лпвк. – Липівка	Мдн. – Мединя
Лтв. – Литвинів	Маріямпл. – Маріяпіль
Мчщв. – Мечищів	Мрн. – Мирне
Брж. – Бережанський	Пдг. – Підгаєцький
Гал. – Галицький	Рог. – Рогатинський

Література:

1. Бучко, Д. Г. Два рівні деривації в ойконімії / Д. Г. Бучко // Актуальні проблеми словотвору української мови: Мат-ли наук. читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. – Тернопіль, 1993. – С. 166–168.

2. Бучко, Д. Г. Отапелятивні топоніми Верхнього Поднестов'я / Д.Г. Бучко // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences. – Vol. II. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1982. – S. 259–265.
3. Габора́к, М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій : етимологічний словник-довідник / Мирослав Михайлович Габора́к. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 932 с.
4. Карпенко, Ю. А. Источники микротопонимии / Ю. А. Карпенко // Микротопонимия : сб. статей / отв. ред. О. С. Ахманова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – С. 4–6.
5. Карпенко, Ю. А. Свойства и источники микротопонимии / Ю. А. Карпенко // Микротопонимия : сб. статей / отв. ред. О. С. Ахманова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 15–22.
6. Карпенко, Ю. О. Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (2) / Ю. О. Карпенко // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. – Вип. 3. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 40–46.
7. Корепанова, А. П. Топо- і гідронімічні типи pluralia tantum басейну Десни (в межах України) / А. П. Корепанова // Ономастика : Респ. міжвід. зб. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 96–104.
8. Посацька-Черняхівська, Є. М. Топонімічні ландшафтні назви / Є. М. Посацька-Черняхівська // Питання українського мовознавства. – Кн. 3. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 1958. – С. 164–169.
9. Синявський, О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
10. Сокіл, Н. В. Микротопонімія Сколівщини / Наталя Василівна Сокіл. – Львів : Афіша, 2008. – 206 с.
11. Суперанская, А. В. Структура имени собственного : Фонология и морфология / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
12. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов ; под. ред. А. П. Непокупного. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 28.04.14